

Exlibris, een heel dik boek vol Nederlands-Joodse egodocumenten

Het is een heel dik boek geworden en het heet zonder omwegen 'Dit is mijn boek' met als verduidelijkende ondertiteling *Joodse exlibriscultuur in Nederland*. Wat je er in vindt is een ongelooflijke verzameling van 1747 exlibris, stuk voor stuk afgedrukt en beschreven. Zowel de identiteit en geschiedenis van

de eigenaar – "de titularis" – van ieder exlibris, als de meestal kunstzinnige maker ervan en de uitleg van de afbeeldingen erop komen aan bod. Voor veel mensen is de betekenis van dit boek ook heel persoonlijk: Je vindt er je familie in terug. Het boek is niets minder dan een cultuurhistorisch monument voor en over boekbezitters in de Nederlands-Joodse gemeenschap, zoals deze vooral in de eerste vier decennia van de twintigste eeuw heeft bestaan, maar ook nog na de Sjoa tot het einde van de jaren zestig, met alle sporen van die bewogen periode vindbaar op die exlibris, als kleine spiegeltjes van de ziel.

Toen een van de samenstellers, Chris Kooyman – socioloog, boekverzamelaar en gepensioneerd stafmedewerker bij Joods Maatschappelijk Werk – mij op een Amsterdams station enkele maanden geleden het boek overhandigde zei hij lachend: "Dit is mijn boek!" Het resultaat van twintig jaar onbezoldigd werk, dat in de eerste plaats bestond uit het wereldwijd verzamelen van exlibris op rommelmarkten met tweedehands boekverkopers, in niet geïnventariseerde verzamelingen van officiële instellingen en via persoonlijke contacten met mensen die over het project hoorden en er iets aan hadden toe te voegen. Daarna volgde het achterhalen en beschrijven van de achtergrond van de exlibris. Wat het boek weergeeft is echter veel meer dan alleen die verzameling, want er staan begeleidende sociologische en cultuurhistorische artikelen in, die in opmerkelijk goed Nederlands zijn geschreven door Jan Aarts en Chris Kooyman, met daaraan toegevoegd een bijdrage van Frits Hoogewoud over teksten, talen en tradities. Wat Kooyman in mijn handen legde was een boek van ruim twee kg, dat ook wat betreft de zorgvuldige uitvoering ervan meteen de aandacht trekt. Vormgeving en zetwerk, de gekozen letter, het drukwerk, het papier en bindwerk zijn zonder meer een opmerkelijk staaltje van Nederlandse boekdrukkunst. Die mooie uitvoering is bekostigd door onder andere het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Stichting Collectieve Marorgelden Nederland en de Stichting Levi Lassen.

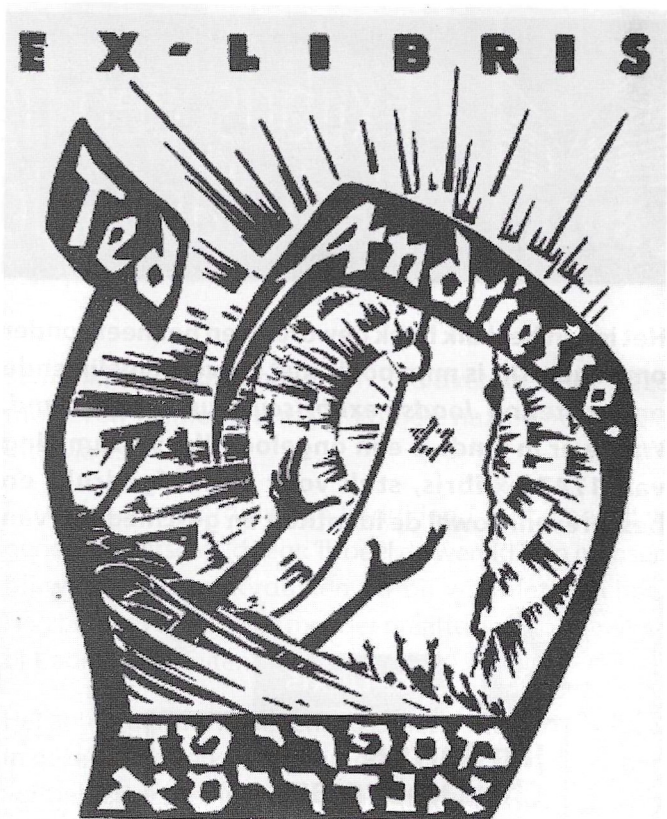

Drie delen

Het boek is onderverdeeld in drie delen. Na voorwoord en inleiding vindt de lezer in Deel I eerst de 1747 alfabetisch gerangschikte exlibris met beschrijving van hun titularissen en achtergrond. Daarna volgt Deel II met hoofdstukken over de Joodse gemeenschap in Nederland, teruggrijpend op historische bronnen en op de demografische onderzoeken die rond de laatste eeuwwisseling in die gemeenschap hebben plaatsgevonden; de uit Duitsland afkomstige vluchtelingen die met de zeer ontwikkelde exlibriscultuur uit hun land van herkomst invloed hadden op die in Nederland; uitgebreide beschrijvingen van de Joodse symboliek op de exlibris, zoals het voorkomen van mageen David en menora als hoofdmotieven; het hoofdstuk van Frits Hoogewoud – voorheen verbonden aan de Bibliotheca Rosenthaliana – over de gebruikte teksten en talen op de exlibris en ten slotte een kunstenaarslexicon dat bestaat uit de beschrijving van vijftien exlibriskunstenaars. In Deel III zijn veelal praktische toelichtingen te vinden zoals een leeswijzer bij de exlibris-lemma's, meer informatie over enkele vindplaatsen, bijvoorbeeld het Offenbach Archival Depot en over technieken en afmetingen van exlibris, afsluitend met alles wat er nog bij een boek als dit hoort: onder andere een verantwoording, personenregister en verklarende woordenlijst.

Egodocumenten

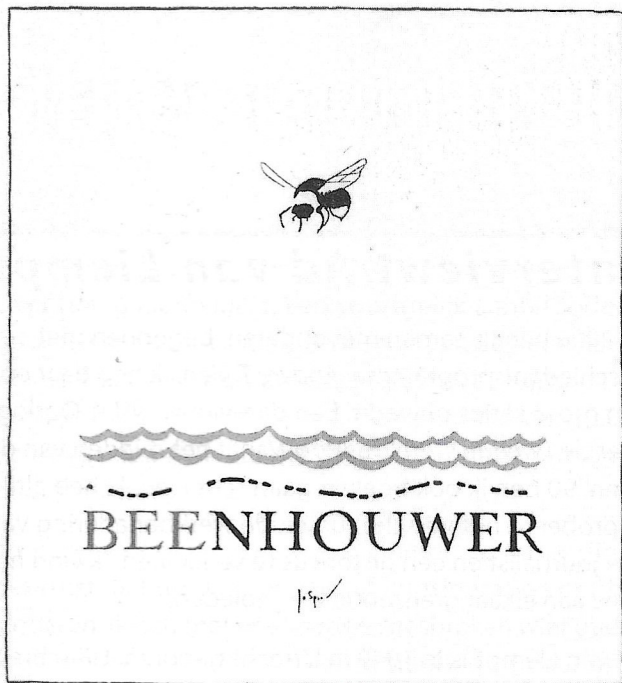
In de inleiding legt Jan Aarts – voormalig docent aan de Universiteit van Amsterdam, historicus, socioloog en literatuurwetenschapper – de lezer uit, dat exlibris kunnen worden gezien als egodocumenten en niet alleen als eigendomsmerk, bescherming tegen diefstal, of verfraaiing van een boek. Ze wekken immers de indruk ook een berichtje te zijn aan het nageslacht met informatie over de eigenaar: "Die was ik, dat was mijn lijfspreuk, dat mijn ernstige studie, zo mijn ontspanningslektuur." Ze komen tegemoet aan de neiging van mensen een klein herinneringsmonumentje voor zichzelf na te laten en trots op het eigen, autonome ik uit te drukken. "Boekbezit en het voeren van een exlibris waren vaak uitingen van een zekere drang naar distinctie, een zich ontworstelen aan de beperkingen van de eigen afkomst, iets wat aansloot bij de algemene sfeer van verheffing en sociale stijging, kenmerkend voor het zich snel ontwikkelende Nederland van die dagen." Exlibris behoorden toe aan zowel mannen als vrouwen. Ze drukten er met symbolen en vaak ook teksten hun beroepen en liefhebberijen in uit, zodat je

ook werkelijk iets over hen te weten komt. Daarbij bestond wel een zekere spanning tussen de opdrachtgever tot het maken van een exlibris en de kunstenaar, die zijn of haar eigen weergave leverde van diens persoon of geschiedenis. Maar het feit dat de opdrachtgever het eindresultaat van de kunstenaar aanvaardde en in gebruik nam, duidt dan toch weer op identificatie ermee. De auteurs van het boek hebben zoveel mogelijk geprobeerd de invloed van de kunstenaar in de gaten te houden en het exlibris letterlijk te bevrijden uit zijn kunsthistorisch keurslijf. De interesse ging bij het maken van dit boek uitdrukkelijk uit naar de mens achter het exlibris en de drang om zijn of haar identiteit zichtbaar te maken. Persoonlijke informatie met familiegegevens als namen van ouders, broers en zussen, zijn dan ook aan de beschrijvingen toegevoegd.

Symboliek

Als je het boek doorkijkt en onder de exlibris de toelichtingen leest valt vooral op hoe gevarieerd de Joodse gemeenschap was in de periode, waarin exlibris het meest in gebruik waren, dus eigenlijk de eerste zeventig jaren van de twintigste eeuw. Ze weerspiegelen enerzijds een geschiedenis van assimilatie, waarin Joodse

exlibris – of liever gezegd: exlibris van Joden – in helemaal niets meer herinnerden aan hun Joodse achtergrond, maar eerder een weergave waren van een beroep dat met trots vervulde, algemene vooruitgang en emancipatie. Anderzijds waren er exlibris, die juist heel Joods waren, boordevol Joodse symboliek, soms met Hebreeuwse teksten en met een duidelijke weergave van Joodse bezigheden, traditie en geschiedenis. Op die exlibris vind je de traditie van Joodse boekcultuur uitgebeeld of verwijzingen naar het zionisme en ook naar de Sjoa. En natuurlijk veel combinaties van ten minste twee van die elementen. Zo'n echt Joods exlibris staat hierbij afgebeeld. Duidelijk is, dat de Nederlandse exlibriscultuur zijn Joodse vorm vond tot aan de rabbijnen toe.

Internationaal

Wat eveneens opvalt is het internationale karakter van dit hele project wat betreft de vindplaatsen en tevens het internationale karakter van de exlibris zelf. Landen van waaruit Joden naar Nederland kwamen spelen een grote rol, met name Duitsland, maar Nederlandse Joden vertrokken ook uit Nederland, vooral naar de Verenigde Staten en naar Israël. Dat weerspiegelt zich in hun exlibris. En ook hierbij vind je specifiek Joodse, vooral zionistische exlibris, maar daarnaast heel geassimileerde. Een mooi voorbeeld van zo'n zowel internationaal als geassimileerd

exlibris is dat van Harold Willem Anne Beenhouwer (hierbij afgebeeld). Harold was in 1898 geboren en bankier van beroep. Zijn ouders heetten Joseph Beenhouwer en Johanna Spijer. Het exlibris met een boven de zee vliegende bij is gemaakt door de bekende Joodse kunstenaar Jo Spijer. Harold vertrok als jongeman naar de Verenigde Staten en trouwde in New York met een Amerikaans Joodse vrouw, Dorothy Edna Strasser, maar het gezin woonde daarna weer in Nederland. Kort na het begin van de Duitse bezetting slaagden ze erin, dankzij de Amerikaanse nationaliteit van de familie van Dorothy, met hun twee zoontjes Nederland te verlaten. Toen Jo Spijer voor Harold Beenhouwer, toen deze nog in Nederland woonde, een exlibris maakte, beeldde hij diens geografische meerzijdigheid eenvoudig uit door de drie eerste letters van Beenhouwer in een andere kleur (rood) weer te geven. Dan staat er in het Engels "Bee", een bij dus. Daaronder drie golvende lijnen, de bovenste twee van de zee en daaronder een stippellijn, verwijzend naar het proefschrift van Harold Beenhouwer. In 1920 was hij gepromoveerd in Rotterdam op "Het onderzeesche kabelnet". Het was dus zo'n onderzeese kabel. Wat niet in het boek voorkomt, is dat die golvende stippellijn eigenlijk morseschrift is en dat daar het woord exlibris staat. Dat konden de auteurs niet weten toen ze het boek afmaakten en dat is juist het boeiende van dit soort omvangrijke projecten: ook nadat het af is, komen naar aanleiding van de publicatie nog nieuwe gegevens (letterlijk) boven water, bijvoorbeeld omdat – zoals in dit geval – een kleinzoon in New Mexico het boek ontdekt en dan met aanvullingen komt. Die zijn weer te geven op het internet, want het project heeft een website, <http://www.hetjoodsexlibris.nl>, maar een boekje met alle aanvullingen op dit prachtige werk, hoop ik over een paar jaar toch ook in mijn kast te kunnen zetten. Schroom dus niet om aanvullingen op te schrijven en aan uitgever en auteurs mee te delen!

Chaya Brasz

Jan Aarts & Chris Kooyman met een bijdrage van F.J. Hoogewoud, *Dit is mijn boek, Joodse exlibriscultuur in Nederland*, uitgeverij De Buitenkant, Amsterdam 2017. Prijs: € 88,-